

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

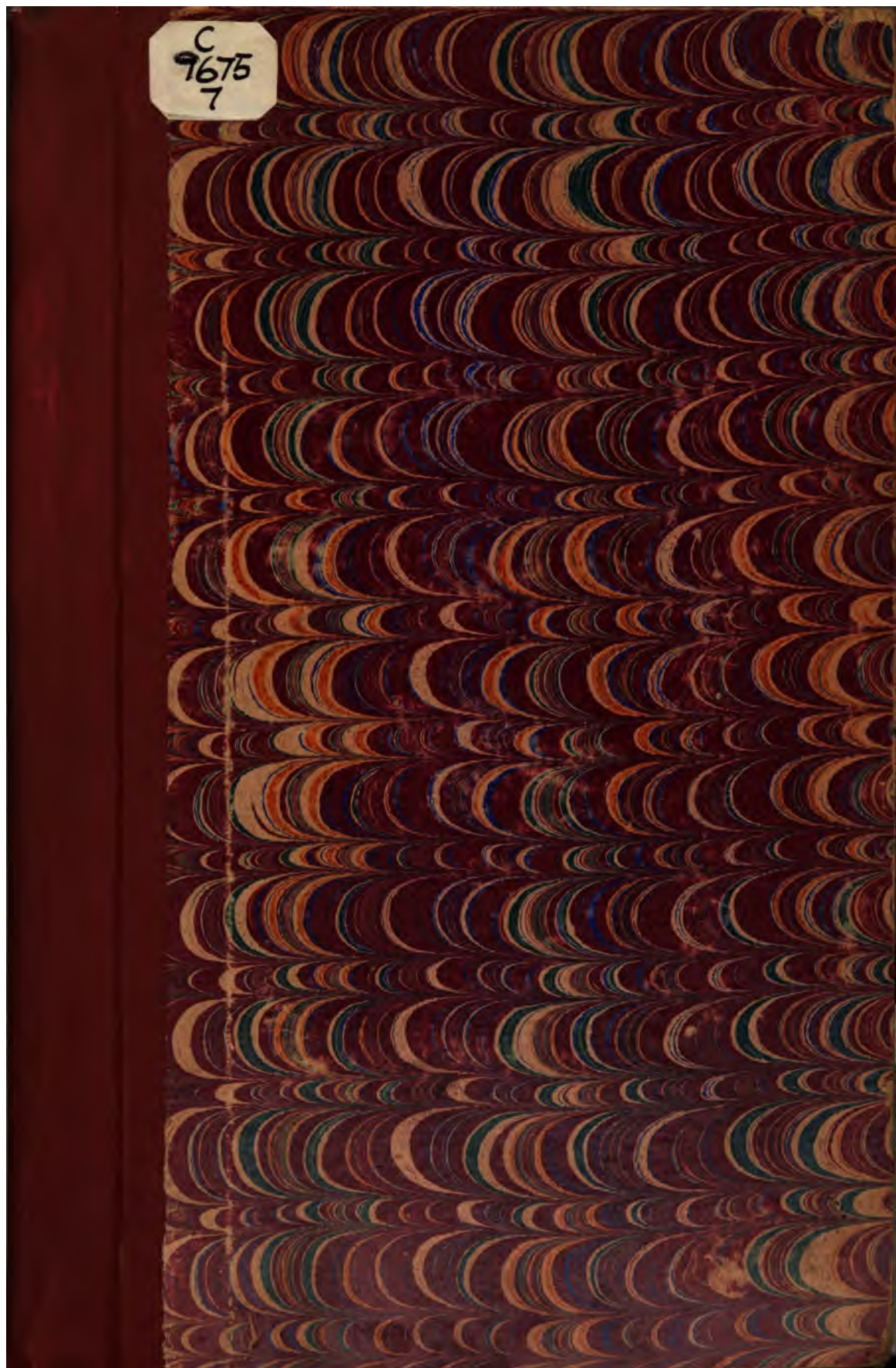
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

C
9675
7

C 9675.7

Harvard College Library

FROM

Wm. M. Griswold,
of Cambridge.

13 Nov. 1891

DE LITURGIA GALLICANA DISSERTATIO

QUAM SCRIPSIT ET

REVERENDISSIMI THEOLOGORUM CATHOLICORUM
ORDINIS

CONSENSU ET AUCTORITATE

AD GRADUM DOCTORIS IN SS. THEOLOGIA RITE OBTINENDUM

IN

ALMA LITERARUM UNIVERSITATE VIADRINA

DIE 23. MENSIS DECEMBRIS ANNI MDCCCXC HORA XI.

IN AULA MINORE

PUBLICICE DEFENDET

RUDOLPHUS BUCHWALD

PRESBYTER VRATISLAVIENSIS, IN GYMNASIO MEGA-STRELICENSI RELIGIONIS
PRAECEPTOR

CONTRA ADVERSARIOS

HENRICUM RECHA, CAND. THEOL. CATH.,

FRANCISCUM BUCHALI, STUD. THEOL. CATH.

VRATISLAVIAE,

TYPIS ROBERTI NISCHKOWSKY.
MDCCCXC.

C 7675.7
~~III. 6949~~

Harvard College Library,

Nov. 13, 1891.

Gift of

Wm. M. Griswold,

of Cambridge

HUGONI LAEMMER

SACRUM.

De liturgia Gallicana.

I. Historia fontium.

Liturgia Gallicana in usu erat apud Gallorum ecclesias usque ad tempora Caroli Magni, qui sanctae Romanae ecclesiae studio et amore commotus, sicut statum ecclesiae Francorum in omnibus iuxta leges universales reformare laboravit, ita etiam, vetere liturgia sublata, ritum Romanum inducere curavit. Cuius antiquae liturgiae pro primis fidei saeculis fontes sunt scripta illorum Gallicanae ecclesiae doctorum, qui hoc tempore floruerunt, S. Irenaei¹⁾ et S. Hilarii²⁾; posterioris liturgiae monumenta exstant in scriptis S. Gregorii episcopi Turonensis³⁾ (anno 594 demortui), in quibus sanctissimus pater multa commemorat, quae ad illustrandam gentis suae liturgiam summopere inserviunt. Simili modo permulta colligere possumus ex actis conciliorum Gallicorum a saeculo quinto ad saeculum octavum celebratorum⁴⁾. Neque silentio praetereundum in homiliis quoque S. Caesarii episcopi Arelatensis⁵⁾, (qui medio saeculi sexti floruit) nonnulla esse pro cognoscenda Gallorum liturgia valde utilia.

Sed haec omnia scripta, quamvis permultum valeant ad finem nobis propositum, tamen in hoc deficiunt, quod nusquam totum missae ordinem describunt, sed singularum tantum partium, occasione data, mentionem faciunt, et id quidem tali modo, ut sensus facile appareret legentibus illo tempore, quo quotidie agebantur hoc ordine mysteria, nobis autem verba saepius obscura et difficilia videantur.

---

1) Migne Patr. S. gr. Tom. 7.   2) Migne Patr. S. l. Tom. 9 et 10.

3) Migne Patr. S. l. Tom. 71.

4) Mansi Concilior. collect. Venet. 1759. Tom. VIII—XIII.

5) Migne Patr. S. l. Tom. 67. Tom. 38 (inter opera S. Augustini).

Ex quo tempore deinde abrogata erat liturgia illa vetus, scriptores liturgici raro illam commemorant, cum opera liturgica saeculorum a nono usque ad sextum decimum ritum Romanum solummodo describant et explicant, itaque de liturgia sublata tantum agant, cum reliquias quasdam illius attingant; inveniuntur eiusmodi notae in Walafri di Strabonis opere de rerum ecclesiasticarum exordiis et incrementis¹⁾, atque etiam in illo opere: *Micrologus de ecclesiasticis observationibus*²⁾, quod iudicio peritorum saeculo undecimo accensetur. A saeculo autem duodecimo plane silent libri rerum liturgicarum de ritu Gallicano. Erat enim istius temporis scriptorum opera et studium, ut exponerent sensum mysticum et allegoricum sacrarum ceremoniarum, qua de causa est factum, ut de historia liturgiae paene nihil tractarent. Sed cum per novatores saeculi sexti decimi inter alia veneranda antiquitatis monumenta etiam liturgia ecclesiastica insectatione peteretur, viris catholicis magnopere curae erat, ut ordinem mysteriorum iam ex primis ecclesiae saeculis originem ducere demonstrarent, itaque maximo studio requisita et edita sunt antiqua missalia, ut essent testimonia traditionis christianae; cumque hoc modo tot libri liturgici priorum temporum publici iuris facti essent, doctissimi theologi ad historiam liturgiae investigandam denuo sunt excitati; in quorum numero primum tenet locum — si temporum ordinem spectemus, — cardinalis Bona, qui anno 1671 *Rerum liturgicarum* libros duos edidit, in quibus de veteribus singularum regionum liturgiis erudite agit. Pro ritu Francorum et Gallorum explanando usus erat duobus missalibus manuscriptis, quae, in bibliotheca Vaticana reperta, ritui Gallicano adscribenda putavit. Alter ex his libris (et primis et ultimis foliis despoliatus) missas octoginta et unam diligenter scriptas continebat, a vigilia Nativitatis Domini usque ad Dominicas communes, (quae praeprimis sunt Dominicae post Pentecosten occurrentes). Cui codici praefixus erat titulus, postera manu adiectus: *Missale Gothicum*, quo quidem titulo lector facile adduci poterat, ut putaret, hunc librum pertinere ad ritum Hispanicum vel mozarabicum, sed cum missarum formulae ibi essent de Sanctis in Gallia tantum celebratis, cumque Rogationes deno-

¹⁾ Migne Patr. lat. Tom. 114, pag. 919—966.

²⁾ Migne Patr. S. lat. Tom. 151, pag. 979 sqq.

tarentur diebus Ascensionem Domini praecedentibus¹⁾, doctissimus cardinalis hunc librum esse ritus Gallicani censuit. In altero manuscripto primo loco notata erat missa S. Germani Episcopi, duae deinde missae pro tempore Adventus sicut et orationes hebdomadam passionis et resurrectionis dominicae; ultimo loco apposita erat missa Rogationum mutila; accuratissime descriptus erat in hoc codice baptismi ordo sabbato sancto conferendi, quem praecedebat missa in symboli traditione celebranda. Quem alterum codicem ad Gallicanum ritum pertinere iam ex eo conici poterat, quod singulis orationibus eidem tituli, qui in priori missali, superscripti erant (collectio post nomina, ad pacem, et similia); accedebat, quod inter ritus baptismi solemnibus enumerabatur etiam lotio pedum, quam apud Gallos in usu fuisse testatur missale praelaudatum Gothicogallicanum.

Quae duo missalia a cl. Bona solummodo descripta atque excerpta, pleno textu verborum edita sunt a cardinali Thomasio, viro illo de historia sacrae liturgiae optime merito; qui cum sacramentarium Gelasianum (ritum Romanum continens) anno 1680 publici iuris faceret, duo missalia Gallicana supra citata adiunxit addiditque tertium librum liturgicum in bibliotheca Christinae Suecorum reginae repertum. Qui codex diligenter conscriptus et bene conservatus primo loco orationes pro sacris ordinibus conferendis habebat (easdem, quibus nunc utitur ecclesia Romana, quaeque exstant etiam in sacramentario Gelasiano); sequebatur missa S. Hilarii Episcopi et septem missae communes de tempore et de Sanctis, dein canon Romanus incipiens a verbis „Te igitur“ usque ad mediam orationem „Nobis quoque peccatoribus“. Doctissimo illi viro dubium non erat, quin hoc quoque missale contineret ritum Gallicanum, cum quinque orationes huius missalis agerent de Francorum regibus vel principibus, cumque singulis missarum partibus tituli ritus Gallicani proprii non deessent. Quod ultimum missale Francorum, secundum Gallicanum vetus, primum Gothicogallicanum nominavit, quae denominationes a scriptoribus liturgicis abhinc retentae sunt.

Sed hi libri rituales non plenum sacrorum mysteriorum ordinem describunt, sed orationes tantum celebrantis exhibent.

---

¹⁾ Walafr. Strabo (loc. cit. cap. 28) memoriae tradidit, Hispanorum usum fuisse has litanias post Pentecosten peragere.

Primis enim ecclesiae saeculis mos erat, ut tres libri adhiberentur ad sacrum faciendum: sacramentarium (orationes continens episcopi vel sacerdotis celebrantis), lectionarium (epistolas et evangelia referens), antiphonarium sive graduale (ordinem canticorum praecipiens); cumque tria missalia supradicta sint sacramentaria, de modo agendi sancti sacrificii plane silent.

Posteriori tempore cognitio liturgiae Gallicanae miro modo est aucta per Mabillonium, sodalem congregationis Maurinae; reperit enim in monasterio Luxoviensi lectionarium Gallicanum; qui codex quamquam carebat titulo, ritui Gallicano accensendus ei videbatur, quia et missas continebat pro Sanctis Galliae propriis (S. Genovefae, Assumptionis B. M. V. die 18. Januarii) (S. Gregorius Turonensis¹) testatur hanc festivitatem mediante mense undecimo, id est mense Januario, apud Gallos celebratam fuisse,) et liturgiam Rogationum tribus diebus ante Ascensionem Domini assignabat. Quo codice invento adductus est Mabillonius, ut omnia, quae de Gallicana liturgia iam explorata erant, uno opere complecteretur in tres libros diviso; quod in lucem prodit anno 1685 Lutetiae Parisiorum, atque iterum impressum est apud Migne in ser. latinae patrolog. tom. 72. Atque primo quidem libro uberrime tractat de origine, aetate, singulis partibus hujus liturgiae; altero libro textum lectionarii exhibet, notis doctissimis ornatum; tertio libro tria missalia Thomasiana denuo edidit. Quod praeclarum opus ad finem nobis propositum mirum quantum valet, quamvis non sit diffitendum quibusdam erroribus liberum non esse.

Post biennium eidem viro contigit quintum codicem liturgiae Gallicanae invenire, quem in Museo italico²), adjecto titulo: Sacramentarium Gallicanum, typis excudi fecit. Praemissa cotidiana missa Romensi, quae habebat integrum canonem Gregorianum usque ad Pater noster, referuntur proluxae missarum formulae pro toto anni tempore, ita tamen, ut orationibus celebrantis adiungantur lectiones a sacris ministris recitandae. Quas formulas ad ritum antiquum Gallorum spectare iam ex eo manifestum erat, quod pro singulis missis trinae assignabantur lectiones, cum cardinalis Bona istius liturgiae proprium esse exploravisset, ut tres in missa recitarentur lectiones sacrae.

¹) De gloria Mart. Cap. 9.

²) Mabillon Museum italicum. Tom. I, pag. 273 sqq. (Migne Ser. lat. Tom. 72, pag. 471 sqq.)

Quamvis magni momenti essent libri liturgici Gallorum hucusque inventi, unum tamen deerat ad plenam ordinis Gallicani cognitionem, ordo missae Gallicanae (id est liber, quo ipsarum sacrarum actionum modus et ordo describuntur). Talem ordinem tamdiu desideratum Edmundo Martene acceptum referre debemus; invenit enim in monasterio S. Martini Augustodunensi codicem pauca tantum folia continentem, cui praefixus erat titulus: Germanus episcopus Parisius scripsit de missa. Quae missae expositio in duas digesta erat epistolas, quarum prior, in quatuordecim capitula divisa, accurate describit singulas partes totius liturgiae, posterior vero de cantu antiphonario et responsali nonnulla exponit, deinde de baptismo solemni tractat, ultimo loco de vestimentis liturgicis et sacra supellectile agit. Inserta est haec expositio quinto volumini thesauri anecdotorum a Martene anno 1717 publicati, atque etiam in Migne patrol. lat. tomo 72. iterum est impressa. Quae expositio non pro ipso altaris ministerio, sed ad instruendos pueros monasterii alumnos conscripta esse videtur, cum non nudum et simplicem ceremoniarum ordinem exhibeat, sed explicationes et interpretationes allegoricas innectat, quod dicendi genus nonnullis in locis interpretationi difficultatem praebet; accedit, quod, regulis grammaticis plane neglectis, loquendi modus ita corruptus est, ut etiam hac de causa sensus interdum non satis manifeste appareat. Quamquam igitur hoc opus permultis laboret vitiis et mendis, tamen inter fontes liturgiae Gallicanae vel primum tenet locum.

Ad quae monumenta ritus Gallicani hucusque allata unum accessit nostra quoque aetate, non parvi aestimandum, cum F. J. Mone, tabulario Magni Ducis Badensium praefectus, anno 1850 undecim missas Gallicanas publici iuris faceret, quarum editionem notis criticis et palaeographicis auxit¹⁾). Inter manuscriptos codices ex monasterio Reichenaviensi adportatos occurrerat ei S. Hieronymi commentarius in S. Matthaei evangelium, sub cuius textu latebant undecim antiquae missarum formulae, quarum nulla erat integra, quaeque eosdem orationum titulos habebant, qui in missalibus Gallicanis iam antea inventis legebantur. Quas missas Migne iterum imprimi fecit²⁾) adiecitque

¹⁾ Mone Lateinische und Griechische Messen aus dem zweiten bis sechsten Jahrhundert. Frankfurt a. M. 1850.

²⁾ Migne Patr. ser. lat. Tom. 138. pag. 863—882.

missam mutilam ex palimpsesto bibliothecae Ambrosianae desumptam, quae praeter unam collectam et duas orationes post nomina tantummodo duas orationes sine titulo et unam contestationem habet.

II. De aetate fontium.

Ut de origine et incremento liturgiae Gallicanae certo iudicare possimus, inquiramus oportet, cuius temporis sint singula huius ritus documenta, quae supersunt.

De missis Moneanis.

Atque primum quidem locum tenent missae Moneanae; sed de eis accuratius est distinguendum, qua aetate codex harum missarum sit conscriptus, quaque missae ipsae sint compositae. Scriptas eas esse censet editor eruditissimus initio saeculi quinti, quod ex eo potissimum probat, quod missa S. Germani episcopi ultimo loco apposita eam literarum formam exhibeat, quam in canonum codice Darmstadiano anni 535 usurpatam videmus, a quo character longè distant priores missae, ita quidem, ut etiam ad saeculum quartum referri possent, nisi forma literae d obstaret, quapropter in priora saeculi quinti lustra referendae sunt¹⁾. Quam sententiam sequi dubitare non debemus, cum in arte palaeographica Mone certissime iudex idoneus sit habendus, praesertim cum talis opinio confirmetur etiam contestatione tertiae missae, quae de Spiritu sancto haec dicit: mystica processione subsistens ex patre et filio; quod additamentum Denzinger²⁾ contendit illo tempore apud Hispanos Gallosque factum esse, quo Gothi, qui asseclae erant Arianæ haereseos, irruentes in Gallias atque Hispanias, impetebant divinitati sancti Spiritus, id est initio saeculi quinti. De tempore igitur scriptionis harum missarum dubium non remanet, sed alia exsurgit quaestio satis subtilis et intricata, qua aetate compositae sint hae missarum

¹⁾ Mone loc. cit. pag. 152.

²⁾ Disquisitio critica missis Moneanis praefixa. Migne ser. lat. Tom. 138, pag. 859.

formulae. Affirmat cl. Mone nonnullas earum ad saeculum alterum post Christum natum referendas esse, sed fefellit doctissimum virum haec opinio; omnes enim orationum locos, quos pro tuenda sententia adducit, facile de temporibus posterioribus interpretari possumus. Atque tres potissimum orationes affert, quae tribulationes et aerumnas externarum persecutionum commemorant; quarum prima est oratio sub initio quartae missae posita, quae haec continet verba: Praesta veraciter te credere, rationabiliter te confetiri (id est „confiteri“), sit (fortassis legendum „si“) quies adridat, te colere, si timptatio (tentatio) ingruat, non negare. Quae verba sine dubio tempus gravissimae persecutionis ostendunt, in qua aderat perversionis et apostasiae periculum; ad idem factum spectare videtur praefatio septimae missae: afflictos poenis et vexationibus exaudire dignetur. De quibus duobus locis consentiunt Mone et Denzinger, dicentes de persecutionibus externis hic agi, sed in diversas abeunt sententias in explicando tertio quodam loco, id est praefatione quintae missae, quam integram huc referre mihi liceat, cum et ad quaestionem solvendam non mediocriter valere mihi videatur, et ex ipsa nonnulla colligere possimus pro canticis in missa Gallicana usitatis.

„Res gratiae debitores iugi continuatione veneremur, seu cum 1
publica praece sacra adolemus altaria, sive cum secretis mentium
penetralibus ineffabilia dicta quae feceris, aestimantes tacito
fovemus adfectu; iustae enim vox tuae rex gentium, quis non
timebit et magnificabit nomen tuum; nullae quidem nobis adhuc 5
cytharae personant; sancti tui, qui bestiam saeculi hujus con-
cordia virtutum perseverante vicerint; nullum de nobis Moysi
canticum, qui inter fluctus adhuc istius saeculi volutamur; nulla
vox angelorum nisi forte nos laudare possunt, qui adesse nobis
possent, cum filii tui dilectissimi corpus sacramus et sanguinem, 10
sed pia cura pro populo, et sancta pro salute plebis oratio, et
mens cultui intenta divino, si non potest maiestatem tanti operis
explecare, nititur tamen usum concessi muneris frequentare.
Quis enim possit perfuncturio sensu divina tua praeterire munera;
tu corruptibili limo lutoque solubili spiritu vitae insufflare digna- 15
tus; hominem fecisti esse, quod limos es, materiamque mortalem
ad imaginem similitudinemque tuam spirituali vivificasti vigore
naturae, ut pigram humum hebetemque limum igneus vigor intus
animaret, agilisque motu venae tepentis caro nostra viveret.

20 Quid sumus et quantum eruemus (erimus). Huic limo leges, huic limo profetarum oracula, angelorum ministeria militarunt, huic limo ipse Dominus Jhesus labores miseratus humanos cruce sui corporis triumphavit. Quid loquar ad tuorum cineres martyrum torqueri incorporeas potestates; urit hic limus, quos flamma non
 25 tangit, torquet favilla, quos ungulae poena non invenit, auditur gemitus, quorum tormenta non cernimus; et haec quam magna parvi laboris praemia. Infelix voluptas, quod eicit misera caro; quid sibi invidet, de coelo se revocat et luto reddit? nec hoc mirum, si terra praeponderat; sed quia tu domine deus pater
 30 omnipotens in tui unigeniti levatus corpore coelum non separare (sperare) iussisti, ne quaeso patiar vi perire; nobis misericordiam tuam satis sit, quod inclusa corpore anima in leges misera transit alienas generisque poena communi pro errore unius est persoluta; amiserimus certe praerogativam naturae, non amittamus redem-
 35 ptionis tuae gratiam; mercem igitur domine tuam tibi serva, quam filii tui dilectissimi tibi corpore comparasti; nihil huic carni debemus et sanguini insumque dominicae redemptionis, ut quem-admodum scriptum est, simus ejus qui a mortuis resurrexit. Merito tibi¹⁾.

Quam orationem Denzinger²⁾ iudicat plane allegorice interpretandam esse; describi enim ait in prima contestationis parte (a linea 5 ad 13) tribulationes terrestres huius vitae in genere, quae careat securitate ac felicitate futurae in coelis vitae; itaque sensum singularum sententiarum hoc modo explicat: hac in terra nobis nondum est concessum Deum sicut in illa beatissima futuri saeculi requie laudare; nihilominus tamen nitendum esse, liturgia monet, ut, quod possumus, id saltem praestemus; nondum quidem nobis resonare cytharas, coelestis nempe Jerusalem, Sanctos nondum nobis Moysi canticum decantare, qui adhuc fluctibus huius vitae iactemur. Sancti nimirum Moysis hic locum tenent, et cum populus nondum mare huius saeculi transierit, nondum pericula evaserit, triumphalem hymnum de nobis cantare non possunt. Nondum, ita pergit contestatio, angelorum coelestes voces audiuntur, quae nos de parta victoria laudent, nisi forte nos laudare possunt propter eximium ac divinum plane opus, quo fungimur, angeli, qui sacrosancto sacrificio astant. Digne igitur opus Dei

¹⁾ Mone loc. cit. pag. 24. 25.   ²⁾ Denzinger loc. cit. pag. 859.

non possumus conficere, neque maiestatem tanti sacrificii explicare, hoc est verbis exponere atque extollere, nihilominus frequentare usum concessi muneris nitamur oportet, ne Deo cultus, populo gratia desit. Quam sententiam etsi concludat his verbis: En manifestum loci istius sensum? tamen eam reliquendam esse puto; nam ut omittam, eam (ex parte quidem) nimia arte esse elaboratam, contestatio supra citata tribus in locis talibus utitur verbis, quae aliter ac de persecutionibus omnino interpretari non possumus, itaque concludendum etiam haec verba, quae angustias describunt, non symbolice esse accipienda, sed ad easdem persecutiones esse referenda. Quae enim sub initio contestationis sunt (a linea 1 ad 4) certissime hunc habent sensum: cum prius publice et claris canticis mysteria agere nobis liceret, nunc in abscondito („in penetralibus“) atque secreto („tacito adfectu“) missa nobis est celebranda; et cum alias in laetitiae canticis ageremus, nunc supplicationes tristes pro populo conturbato effundere necesse habemus (11). Quibus duobus locis a Mone allatis tertium adiungendum puto (nempe verba, quae a linea 5 usque ad 10 exstant). Quem locum Mone¹⁾ aequae ac Denzinger²⁾ metaphorice accipiendum censet, dicens christianos hic comparari cum iudaeis, Aegyptiaca captivitate detentis, fidelesque Deum hoc tempore Angelorum, id est alta voce laudare non posse; sed puto hunc locum ad verbum accipiendum esse atque ad ipsam sacri cultus formam spectare, qua utebantur christiani in illis persecutionum temporibus (ita ut hoc loco accuratius explicetur, quod antea generatim commemoratum erat, et singulae partes liturgiae afferantur, quae his temporibus angustiarum omitti debebant); cum sensu verbali coniungitur deinde applicatio allegorica (qua re inductus est Mone, ut totum locum allegorice interpretaretur). Et primum quidem huius loci enuntiatio: Nullae nobis cytharae personant, ad cantum antiphonarum et laudum (id est iuxta Gallicorum morem Alleluja) refero, quem partem integram fuisse liturgiae Gallicanae testatur expositio S. Germani episcopi³⁾; meta-

¹⁾ Mone loc. cit. pag. 54.   ²⁾ Denzinger loc. cit. pag. 588.

³⁾ Germani expositio. Epistola secunda: Antiphonas vero, quas dulci ceremonia psallit ecclesia; et paulo post: Laudes hoc est Alleluja in Apocalypsi Joannes audit psallere . . . ideo ecclesia solet hoc canticum (supplendum „cantare“). Migne Ser. lat. Tom. 72. pag. 95.

phorice deinde pergit contestatio, dicens, non iniuste carere fideles hoc cantico, qui nondum intrarint in regnum coelorum cum Sanctis, qui mundum hunc iam feliciter pervicerint. Quae deinde sequuntur: „nihil de nobis Moysi canticum“ nihil aliud designare possunt, nisi canticum illud quintodecimo capite libri Exodi traditum: Cantemus Domino, quod in missa Gallicana usurpatum esse ex eadem epistola certo colligere possumus¹⁾; et quoad ultima huius loci verba: „nulla vox angelorum“ nemini dubium esse potest, quin ad Trishagion vel Sanctus spectent, quem cantum in Gallicana missa saepius repetitum esse ostendit expositio.

Ex his tribus locis luce clarius apparet, tempore insectationum compositam esse hanc quintam missam, sed quae fuerint hae persecutiones, dubium esse potest. Referendas esse censet Mone²⁾ has missas ad tempora Marci Aurelii imperatoris, in quibus regiones ad Rhodanum sitae vehementissimis agitabantur vexationibus, sed urget gravis ratio, ut aliam amplectamur sententiam. Sub fine enim eiusdem contestationis verba exstant, quae aliud tempus, et id quidem longe posterius indicant; quae enim a linea 23 ad 26 leguntur, aperte agunt de miraculis quibusdam, quae paulo ante istius missae compositionem erant facta; scilicet, quod per corpora vel reliquias sanctorum martyrum vexata sunt daemonia; per limum et cinerem eos torqueri dicit liturgia, qui flamma vel ungula tangi vel laedi nequeant; gemere malos spiritus, quin oculis corporeis cerni possint tormenta, quibus exerucientur. Atqui Gregorius Turonensis enarrat, ex energumenis ad basilicam sancti Juliani adductis daemones clamasse: Sufficiat tibi, Juliane, nos propria virtute torqueri, ut quid reliquos provocas, quid invitas extraneos? ecce Martinum Pannonicum, inimicum iugiter nostrum, qui tres a nostris cavernis repulit mortuos³⁾; et alio loco praelaudatus episcopus memoriae tradidit energumenum coram Juliani reliquiis coepisse debacchando clamare vel dicere, quod

1) loc. cit. Epistola secunda: In Quadragesima pro humiliatione in nostra ecclesia Alleluja, hymnum trium puerorum vel canticum Maris Rubri non decantatur; et paulo inferius: (Sacro paschatis die) libera lingua et voce clara omnia cantica, quae in Quadragesima fuerunt sub silentio clausa, recipiuntur, et submersio Pharaonis etc. (Migne loc. cit. pag. 96.)

2) Mone loc. cit. pag. 56—58.

3) Greg. Turon. De miraculis S. Juliani. Cap. 30. (Migne ser. lat. Tom. 71, pag. 818.)

martyris Juliani virtute exureretur¹⁾). Julianus passus est sub Diocletiano imperatore, atque centum post annos exstructa est basilica super tumulum eius²⁾); hac de causa haec missa cum aliis huius missalis ad initium saeculi quinti referenda videtur; itaque persecutiones, de quibus in illis orationibus agitur, eiusdem temporis fuisse debent, et cogitandum quidem est de gravibus illis perturbationibus et periculis, quae Galliarum ecclesiae ab irruentibus barbaris gentibus his temporibus patiebantur, de quibus etiam Gregorius Turonensis in historiarum libris nonnulla memoriae tradidit³⁾).

De expositione S. Germani.

His missis tempore proxima est expositio missae Gallicanae saepius iam citata, ex cuius titulo: Germanus episcopus Parisius scripsit de missa, colligere possumus conscriptas esse duas has epistolas a S. Germano episcopo Parisiensi, anno 576 vita defuncto. Facile quidem putabimus, ipsum sanctum episcopum non confecisse hoc opus — et scribendi genus barbarum et vitia grammatica iterum atque iterum occurrentia a tali sententia nos deterrent — sed iuxta opinionem, quam profert Martene⁴⁾, est epitome prolixioris cuiusdam libri praeaudati episcopi, quem scripsit, cum esset abbas monasterii Augustodunensis, quod excerptum, illo nondum e vivis sublato, factum esse ex eo est deducendum, quod Sancti cognomen nondum ei attribuitur, ideoque in medium saeculi sexti reponendum videtur.

De missali Francorum.

Initio deinde saeculi septimi adscribimus Missale Francorum; dicit de eo Morinus⁵⁾ eum antiquissimum esse codicum ritualium, quos viderit censetque reponendum esse inter annum 511 et 560, quo tempore divisum erat Francorum regnum inter Chludovigi regis filios, quorum ultimus Chlotaris I, totum imperium

1) loc. cit. Cap. 44.   2) loc. cit. Cap. 7 et 9.

3) loc. cit. Cap. 7; idem Greg. Dialogor. lib. III. cap. 27.

4) Martene Praef. in expos. S. Germani. (Migne Ser. lat. Tom. 72, pag. 85—87.)

5) Morinus De sacris ordin. pag. 261.

anno 560 iterum coadunavit, quod tempus indicare videntur una missa pro regibus et orationes pluries positae pro Francorum regni principibus. Sed ab hac sententia discedendum esse puto; cum enim canon huius missalis iam habeat additamentum Gregorianum „diesque nostros in tua pace disponas“, ad initium saeculi septimi descendamus oportet, sed non infra annum 613, quo Chlotaris II. universum Francorum imperium in suam potestatem redegit, ex quo tempore nondum divisum est regnum usque ad obitum Ludovici Pii anno 840, ad quam aetatem quominus referamus hoc missale, prohibet liturgia Romana a Carolo Magno iam inducta.

Affirmat quidem Lesleus S. J. (qui denuo edidit vetus missale mozarabicum, praemisso tractatu prolixo de Gallorum Hispanorumque ritu)¹⁾ posterioris temporis esse hoc missale Francorum, et illius quidem, quo reges inertes imperii Francorum habenas maioribus domus moderandas tradidissent (quos maiores domus etiam principes esse denominatos), ita ut ad initium saeculi octavi referendum sit; sed magis mihi placet prior illa sententia, quam etiam tenet Mabillonius²⁾, ex eo potissimum illam probans, quod in canone tantummodo sanctorum Hilarii et Martini nomina denotentur, cum missalia saeculi octavi multo plures Sanctos commemorent.

De sacramentario Gallicano et missali vetere Gallicano.

Sequuntur deinde sacramentarium Gallicanum et quod dicitur Gallicanum vetus, quae in missarum forma ac nonnunquam etiam in orationum textu magnopere conveniunt, quaeque ambo ad medium saeculi septimi pertinere censemus, quod Mabillonius³⁾ ex literarum forma conclusit.

De missali Gothico.

Ultimo denique loco ponendum missale Gothicogallicanum, a Thomasio editum, quod mille fere annis ante suum tempus

¹⁾ Lesleus Dissert. praefix. missali mozar. (Migne ser. lat. Tom. 85.)

²⁾ Mabillon De liturg. Gallicana. Lib. III. nr. 6. (Migne ser. lat. Tom. 72, pag. 177.)

³⁾ Mabillon Museum italicum. Tom. I, pag. 273—277.

conscriptum esse censet Mabillonius¹⁾, id est exeunte saeculo septimo, quam aetatem etiam indicat missa sancti Leodegarii martyris inter ultimas inserta, qui quidem martyr occubuisse refertur anno 678.

III. De origine atque auctoribus liturgiae Gallicanae.

De origine liturgiae Gallicanae nostris temporibus duae prolatae sunt sententiae inter se diversae a viris in sacrae liturgiae scientia eruditissimis, Duchesne et Probst.

Duchesne, notissimus ille libri Pontificalis editor atque commentator, de re quam tractamus talia dicit²⁾:

Reicit primum eam opinionem, quam praeprimis amplexati sunt Anglorum scriptores de historia liturgiae tractantes, scilicet ex Asia minore oriundam esse nostram liturgiam allatamque esse initio vel medio secundi saeculi per primos fidei apostolos, Pothinum episcopum eiusque socios in oram meridionalem Galliae et in urbes ad Rhodanum sitas, et ab iis temporis progressu divulgatam esse in omnes Gallorum partes. Quam sententiam praesertim hac de causa impugnat, quia liturgia Gallicana tantopere sit complicata atque tot partibus composita, ut non saeculo secundo sed potius saeculo quarto sit adiudicanda³⁾. Sed talis ratio hoc loco non apte convenire mihi videtur; respicit enim illam liturgiae formam, quam in codicibus manuscriptis saeculi sexti et septimi videmus; nemo autem affirmare audebit, iam saeculo secundo nostram liturgiam eandem formam easdemque partes habuisse, immo potius dubium esse non potest, quin Gallorum liturgia saeculorum decursu eodem modo sit variata atque aucta, quo in omnibus aliis liturgiis hoc factum esse

¹⁾ Mabillon De liturg. Gallic. Lib. 3. nr. 4. (Migne Ser. lat. Tom. 72, pag. 175 et 176.)

²⁾ Duchesne: Origines du culte chrétien. Paris 1889. pag. 84—89.

³⁾ loc. cit. pag. 85: La liturgie gallicane . . . est quelque chose de très compliqué et de très précis dans sa complication. Elle suppose de rites nombreux et variés, disposés dans un ordre certain. Elle est très loin de ces formes simples encore flottantes que l'on constate ou que l'on doit supposer dans la liturgie du deuxième siècle. Son développement correspond, à tout le moins, au quatrième siècle.

compertum habemus; itaque ex ratione clari auctoris supra citata nihil ob stare mihi videtur, quominus putemus, elementa nostrae liturgiae eiusque simplicem formam iam saeculo altero adfuisse, allata ex ea terra, unde fidem primo susceperunt Galli.

Suam deinde sententiam doctissimus auctor hoc modo explicat: Gallorum liturgia nihil aliud est quam ritus ecclesiae Mediolanensis, non is quidem, quem hodiernum missale istius ecclesiae exhibet, qui ritui Romano iam admodum est accommodatus, sed antiquus ille ritus, qui saeculo quarto in Mediolanensis ecclesiae provincia metropolitana viguit ab eaque translatus est in Gallorum regiones. Ad quam sententiam probandam tria affert argumenta:

1. quarto saeculo, quo Gallicana liturgia orta esse ei videtur, Mediolanum urbs non tantum metropolis Italiae superioris sed primatialis quasi sedes pro orientali parte Europae erat, ad quam Gallorum et Hispanorum episcopi multis in rebus recurrere solebant.

2. Liturgia hodierna sic dicta Ambrosiana permulta vestigia retinuit liturgiae Gallicanae, ex quibus apparet, vetustiore illius formam cum Gallorum ritu convenisse.

3. Gallorum liturgia sine dubio non pauca habet ex orientalium missa; at saeculo quarto sedes archiepiscopalis Mediolanensis ecclesiae per viginti annos ab episcopo Cappadoce erat occupata, id est ab Auxentio, arianæ hæresis sectatore, qui, depulso sancto Dionysio, per Constantium imperatorem ad cathedram episcopalem est elevatus illamque ab anno 355 usque ad annum 374 obtinuit. Qui cum esset vir non mediocris ingenii¹⁾, sane etiam ad liturgiam ecclesiasticam manum admovit et usus liturgicos suae patriae induxit; successor eius S. Ambrosius, mutationem ritus inopportunistam reputans, tales ritus orientales retinuit²⁾,

---

1) Duchesne loc. cit. pag. 88: Auxence joua un grand rôle au concile de Rimini (359); après la déroute des arianisants, qui, pour l'Occident, suivit de très près la dissolution de cette assemblée, il tint bon et resta quinze ans sur son siège, en dépit de tous les efforts que l'on fit pour l'en déloger. Ceci suppose une trempe d'esprit assez peu commune.

2) Loc. cit. pag. 88: Saint Ambroise trouva établis beaucoup d'usages qui ne méritaient pas tous d'être corrigés. On conçoit que, la doctrine se trouvant sauve par le fait même de son élévation, il ait jugé opportun de ne pas introduire d'inutiles changements dans le domaine du rite.

et a Mediolanensium ecclesia in Gallicanas postea translati sunt partes.

Haec est sententia clarissimi doctoris cum suis argumentis; sed ista argumenta minus firma mihi videntur esse.

Atque ut de tertio ex eorum numero primo loco agamus, improbabile mihi videtur, quod per liturgiam ab episcopo haeretico inductam et per tempus breve usitatam ritus pristinus, iam a pluribus saeculis vicens, tam facile sit submotus, quodque illi clerici orthodoxi, qui ante Auxentii tempora iam Mediolanensi ecclesiae inservierant et morti eiusdem superstites erant, priorem liturgiam plane neglexerint et aliam ab inimico fidei obtrusam secuti fuerint. Sane saeculo quarto reformatam est liturgia Mediolanensis, sed talis reformationis auctor nemo alius fuit, nisi magnus ille doctor S. Ambrosius, quem iam Paulinus eius notarius¹⁾ et S. Augustinus²⁾ memoriae tradiderunt psalmodiam et hymnorum cantum in ecclesia sua introduxisse³⁾.

Quod deinde altero loco affirmat, simili modo non satis mihi probare videtur; nam:

1. nonnullae partes et tales quidem, quae pro Gallicana liturgia maximi sunt momenti, nec in hodierna liturgia Mediolanensi adsunt nec in vetustiore probari possunt.

2. ex eis partibus, quas communes utriusque liturgiae affert, non necessario consequitur, unam ex altera desumpsisse has partes, sed haec similitudo duarum liturgiarum etiam alio modo explicari potest.

Ad primum. De cantico Ajus, id est de Trishagion, quod in Gallorum missa praeterquam in initio canonis (ubi in omnibus liturgiis reperitur) aliis etiam tribus locis repetitur, de cantico Benedictus, quod inter lectiones biblicas positum ibi magna sole-

¹⁾ Vita S. Ambrosii a Paulino conscripta. cap. 4. (Hurter Opuscula Ss. Patr. vol. VII, pag. 12): Hoc in tempore primum antiphonae, hymni ac vigiliae in ecclesia Mediolanensi celebrari coeperunt; cuius celebritatis devotio usque in hodiernum diem manet.

²⁾ S. August. confession. lib. 9. cap. 7.

³⁾ De hac reformatione Ambrosiana conferantur etiam: Walafr. Strabo De ritibus eccles. cap. 22; Epistola Pauli et Gebehardi, relata apud Mabillon Museum italic. I, 96; Probst Die reformierte mailändische Messe. Mainzer Katholik 1882, pag. 337—354.

mnitate per celebrantem recitatur, in Ambrosiana liturgia nihil investigare possumus. Pacem et diptycha in antiqua Mediolanensium missa eundem locum habuisse quem apud Gallos tenent, ex epistola S. Innocentii I. ad Decentium Eugubinum data ¹⁾ minime concludi potest, quia Eugubina urbs non ad provinciam Mediolanensem sed Romanam pertinebat; et si Duchesne pacem Mediolani olim eodem loco datam esse, quo in Gallorum liturgia, etiam ex eo ostendere vult, quod hodierna liturgia ante orationem super sindonem adhuc habeat acclamationem: „Pacem habete“, ad haec est respondendum, hunc pacis locum cum liturgia Gallicana minime congruere, cum oratio super sindonem ante offertorium recitetur ²⁾, Galli vero post oblata munera pacis osculum invicem sibi tradiderint.

Ad alterum. Si percurramus singulas partes utriusque liturgiae communes, sane eas omnino praetermittere possumus, quae non solum in Gallicana et Ambrosiana liturgia simul, sed in omnibus liturgiis etiam hodiernis inveniuntur, quibus partibus certissime auctor ipse eruditissimus nullam vim attribuere voluit pro causa probanda; quales sunt: antiphona sub initio missae Gallicanae recitata, quae consentit cum sic dicta Ingressa liturgiae Ambrosianae; eadem antiphona adest in liturgia Romana (Introitus) mozarabica (Officium) orientali (Μενογερής), vel Kyrie eleison ante lectiones sacras novies repetitum, vel duplex canticum, offertorium et praecedens et consequens (Antiphona post evangelium — Offertenda), quod correspondet canticis Gallicanae missae Sonus — Laudes, quae Germani expositio ³⁾ commemorat; haec duplex antiphona nihil aliud est nisi canticum in omnibus liturgiis offertorium concomitans, quod apud Mediolanenses et Gallos per orationes oblatorias (fortassis alta voce recitatas) in duas dissectum est partes.

Eodem modo tacere possumus de cantico illo Benedicite, quod in Gallicana missa inter lectiones recitare consuetum erat, quodque hodiernum missale Ambrosianum certis adhuc diebus habet; nam etsi hoc canticum non in omnibus liturgiis

¹⁾ De hac epistola infra uberius tractabimus, quare hoc loco breviter tantum illam tangimus.

²⁾ Cf. Pamelius Rituale ss. patr. latinor. Coloniae Agripp. 1675. Tom. I, p. 298 et sq. ubi refertur Ambrosiane Missae ritus et ordo.

³⁾ Germani expos. tit. De Sono.

locum habet, tamen minime putare cogimur, Gallos ex Mediolanensium liturgia accepisse hoc canticum, sed quia in universali ecclesia erat celeberrimum, et hi et illi receperunt illud, sicut etiam eundem hymnum in Sabbatis Quatuor Temporum missalis Romani legimus.

Omissis itaque his partibus accuratius de illis aliis agamus, quibus Duchesne maximam probandi vim inesse contendit, atque eiusmodi partes sunt quatuor: a. in missa Ambrosiana hodierno quoque tempore post evangelium triplex repetitur Kyrie eleison, quod vestigium est illius precis apud Gallos eodem loco recitatae¹⁾; et specimen eiusdem precis retinet litania illa in Dominicis Quadragesimae sub initio missae praescripta, quae quidem in singularum invocationum forma mirum in modum concordat cum illa litania, quam in sic dicto missali Stowe²⁾ scriptam legimus³⁾. b. missa illa, a Pamelio ex codice antiquo missalis Ambrosiani relata⁴⁾, in oratione „post Sanctus“ omissis orationibus Romanis Te igitur, Communicantes et reliquis formam talem ostendit, quae cum formulis Gallicanis bene convenit, quod clare apparet, si confertur cum orationibus illis „post Sanctus“ quas in missali Gothico legimus⁵⁾. c. consecrationis formula, quam in Mediolanensi missa usitatam videmus⁶⁾, prope accedit ad formam liturgiae mozarabicae⁷⁾, quae liturgia cum plane eadem sit ac in Gallorum ritu, concludere possumus, etiam istum cum Ambrosiano hac in re (quae maximi est momenti), convenire⁸⁾.

¹⁾ cf. Germani expositio Tit. De prece.

²⁾ Warren: The liturgy of Celtic church, pag. 229; continet missale illud ritum Anglorum vel Erinorum et constat inter liturgicos scriptores veterem illorum ritum cum Gallicano paene convenire. (cf. Grisar, Über einen neuentdeckten Canon etc. Innsbr. Zeitschrift 1886, pag. 2 et sqq.)

³⁾ Duchesne loc. cit. pag. 189—191.

⁴⁾ Pamelius loc. cit. pag. 353.

⁵⁾ Duchesne l. c. pag. 205 et 206.

⁶⁾ Hoc est corpus meum . . . Hic est calix sanguinis mei . . . Haec quotiescunque . . . facietis, mortem meam praedicabitis, resurrectionem meam annuntiabitis, adventum meum sperabitis, donec iterum de coelis veniam ad vos. Missale Ambros.

⁷⁾ Quotiescunque manducaveritis panem hunc et calicem istum biberitis, mortem Dñi annuntiabitis, donec veniet in ciaritatem de coelis.

⁸⁾ Deest enim formula ipsa Gallicana consecrationis, quia omnes codices manuscripti tantum prima illius verba (Qui pridie) habent, nec scriptores de hac re quidquam certi nobis tradiderunt.

d. in missae Ambrosianae ordine, quem Muratori publici iuris fecit ¹⁾, oratio illa consecrationem sequens ²⁾, maximam affinitatem ostendit cum orationibus missalis Gothici (praesertim illa in missa circumcisionis legenda ³⁾), quae ab orationibus Romanis Unde et memores, Supra quae et reliquis valde recedunt ⁴⁾.

Sed ne haec quidem argumenta nos inducere queunt, ut in partes clari auctoris transeamus. immo potius omnes istas liturgiae partes probare nitemur non ex una liturgia in alteram esse translatae sed potius a communi fonte in utramque derivatas, id est a liturgia primordiali, quae omnium ecclesiarum in primis fidei saeculis communis erat (de qua paulo inferius accuratius agemus); nam a. preces illae in liturgia Gallicana recitari solitae sunt orationes pro fidelibus primis christianis temporibus in quavis missa usitatae ⁵⁾; b. oratio illa Pameliana non solum ad formam orationum Gallicarum prope accedit ⁶⁾, sed illa verba, quae ei cum orationibus Gallicanis sunt communia, simili modo in liturgia quoque Clementina ⁷⁾ reperiri possunt; c. eodem modo quo Gallorum et Mediolanensium missa, liturgia quoque Clementina in sacra consecratione institutionis verbis coniungit monitionem Apostoli in Corinthiorum epistola ⁸⁾ factam ⁹⁾; d. oratio illa ex codice Muratoriana allata nihil aliud est, quam sic dicta anamnesis, quam in clementina quoque liturgia vide-

¹⁾ Muratori Liturgia Romana. Tom. I, pag. 131—134.

²⁾ loc cit.: Haec facimus, haec celebramus, tua Domine praecepta servantes et ad communionem inviolabilem hoc ipsum quod corpus Domini sumimus, mortem dominicam nuntiamus.

³⁾ Muratori l. c. pag. 534: Haec nos Domine instituta et praecepta retinentes suppliciter oramus, uti hoc sacrificium suscipere et rel.

⁴⁾ Duchesne l. c. pag. 206—208.

⁵⁾ Legantur orationes in Constitut. apostol. lib. 8. cap. 10. (quam liturgiam infra dicemus typum liturgiae primordialis bene retinuisse) et conferantur cum exemplis a Duchesne l. c. pag. 189—191 allatis, neque dubium remanebit quin utraque liturgia sit eiusdem originis.

⁶⁾ Oratio Ambrosiana: Vere sanctus, vere benedictus dominus *uoster* Jesus Christus filius tuus. Qui cum Deus esset maiestatis, descendit etc. oratio Gallicana (in missa Circumcis. Dni. Muratori l. c. pag. 534): Vere sanctus, vere benedictus Dominus noster Jesus Christus filius tuus: qui venit quaerere etc.

⁷⁾ Constit. Apost. lib. 8. cap. 12. Ἄγιος γὰρ εἶ, ὡς ἀληθῶς καὶ πανάγιος . . . ἅγιος καὶ υἱὸς τοῦ μονογενοῦς, κύριος.

⁸⁾ I. Corinth. 11, 26. ⁹⁾ Const. Ap. lib. 8. cap. 12.

mus, quamque etiam omnes posteriores liturgiae retinuerunt; quod missa illa, ex qua desumptus est canon Muratorii, non formam Romanam istius orationis „Unde et memores“¹⁾ ut alias, exhibet, sed vetustiore formam, fortassis propterea est factum, quia est missa in coena Domini recitata et in sacra passionis hebdomada vel in die institutionis eucharistiae vetus liturgia in usu remansit.

Itaque liturgiam veterem Mediolanensem eandem fuisse ac liturgiam Gallicanam, non satis probatum esse putamus; accedit quod vir ille, liturgiae Ambrosianae peritissimus, A. Ceriani, nunc bibliothecae Ambrosianae custos, (ut tradit P. Suitbertus Baeumer)¹⁾ certissime se ostendere posse. affirmavit missam Mediolanensem veterem plane eandem fuisse cum liturgia vetusta Romana; quam sententiam probabit opere in manuscripto iam completo et in tabulario sacrae rituum Congregationis deposito, quod proximo tempore editurus est in lucem.

Remanet ergo ex tribus illis argumentis supra citatis primum solum; quod etsi non negamus, tamen per se ipsum solum certissime nihil probat, itaque sententiam clarissimi viri relinquendam et aliam amplectendam censemus.

Alteram sententiam de origine liturgiae Gallicanae cl. Probst defendit, talia affirmans²⁾:

In Gallia primis quatuor christiani nominis saeculis usitata erat, sicut ubique, primordialis liturgia ab Apostolis iam constituta; cum autem saeculo quarto exeunte Damasus Papa hanc vetutissimam liturgiam pro Romanis reformavisset, cum abbreviata proluxa oratione eucharistica, tum accommodatis ad annum ecclesiasticum orationibus et praefatione, hac reformatione Romana etiam Gallicani episcopi sunt inducti, ut suum reformarent ritum, qua ex re orta est liturgia illa, quam in codicibus saeculorum sexti et septimi descriptam videmus. Cohæret hæc sententia clarissimi doctoris cum illa, quam de primaeva liturgia universalis ecclesiae tenet quamque in opere a. 1870 edito: „Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte“, testimoniis patrum

¹⁾ Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft. 1890. fascicul. I. pag. 53.

²⁾ Probst Die gallikanische Messe vom vierten bis zum achten Jahrhundert. Mainzer Katholik 1886, pag. 73—95; 146—167; 246—267; 361—382; 517—540.

comprobare nititur; quam etiam Bickell, illum sequens, est amplexatus et in scriptis suis liturgicis defendit; itaque de hac sententia oportet hoc loco accuratius agamus. Sententia illa tali modo se habet: Usque ad Damasi tempora singularum terrarum ecclesiae in liturgia non divergebant, sed ubique in usu erat liturgia ab Apostolorum temporibus iam ordinata, et illa quidem, quam exhibet liber octavus Constitutionum apostolicarum, quam Clementinam nominare solemus, quia prioribus saeculis (etsi per errorem) Clementi Romano erat adiudicata.

De hac sententia antequam iudicium nostrum proferamus, maximi momenti est inquirere, in quantum affirmant doctissimi illi duo viri, liturgiam Clementinam cum apostolica convenire et ubique fuisse usitatam.

Atque primum quidem quod ad Bickellii sententiam attinet, rectum modum mihi videtur excedere, cum talia dicit: Constitutiones Apostolorum liturgiam primordiale in forma paene authentica reservasse ¹⁾, et hanc liturgiam primaevam brevi tempore post ultimam coenam ab Apostolis iam scripto traditam; vel: Liturgiam Clementinam per prima tria saecula in universali ecclesia, minimis proprietatibus tantum exceptis („mit ganz geringen lokalen Eigentümlichkeiten“) usitatam fuisse ²⁾. Iuxta haec dicta liturgia Clementina paene eadem est atque liturgia ab Apostolis instituta; sed talem opinionem sequi non possum; vix enim cogitari potest, 1. apostolicis iam temporibus liturgiam tam prolixam atque tot partibus compositam, quae iam tam longas continet explicationes dogmaticas, esse constitutam; 2. liturgiam hanc per omnes persecutionum procellas integram esse servatam ³⁾. Et huic sententiae, ut ita dicam excessivae, refragatur etiam Doctrina XII. Apostolorum (Διδαχὴ τῶν ἑβ' ἀποστόλων) a Philotheo Bryennio anno 1883 publici iuris facta, quae iudicio peritorum scripta esse videtur sub finem primi saeculi ⁴⁾; nam quae hoc opus tradit (cap. 9. 10. 14.) de liturgia illius temporis, non parum

¹⁾ Bickell Messe und Pascha. Mainz 1872. pag. 3: Die urchristliche Liturgie, welche uns die apostolischen Constitutionen in noch fast ganz authentischer Form aufbewahrt haben . . .

²⁾ loc. cit. pag. 2.

³⁾ cf. Thalhofer Handbuch der kathol. Liturgik, Tom. I. pag. 334—336.

⁴⁾ Baeumer Die wiederaufgefundene „Lehre der zwölf Apostel“ und ihre bisherige Literatur. Literarischer Handweiser. 1888, pag. 425—427.

divergunt a Constitutionibus apostolicis, ita ut auctor clarissimus ipse a pristina sua sententia recessisse videatur; scribit enim, de hac doctrina Apostolorum agens, talia ¹⁾: ex formulis huius libri apparere, inter tempus apostolicum et medium saeculi quarti incrementum liturgiae non modicum („eine nicht unerhebliche liturgische Weiterentwicklung“) esse factum; atque etiam quod ad summam orationum attineat, magnam differentiam adesse; et alio loco ²⁾ haec dicit: incrementum liturgiae ab apostolica usque ad Clementinam maiorem fuisse, quam ante putavisset ³⁾.

Si deinde transeamus ad Probstii sententiam, in primo est dicendum, Bickellium, etsi affirmet ⁴⁾, suam sententiam etiam illius esse, non recte hoc affirmare. Nam doctissimus ille vir de relatione inter liturgiam apostolicam et Clementinam multo cautius loquitur; non diffitendum quidem, in tractatu de liturgia mozarabica ⁵⁾, haec illum dicere: usque ad saeculi quarti finem eucharistiae celebrandae in universa ecclesia fundamentum fuisse liturgiam non solum essentia sed etiam ritu apostolicae originis, quam optime repraesentet liber octavus Constitutionum apostolicarum (quae sententia propius accedere videtur ad illam Bickellianam), sed alio loco ⁶⁾ talia scribit: liturgia ubique magis eiusdem formae erat, quo propius accedebat ad communem fontem apostolici temporis; iuxta hoc dictum liturgia apostolica iam primis tribus saeculis quibusdam modis est variata atque aucta, servatis semper partibus essentialibus, itaque liturgia Clementina non iam formam apostolicam ipsam sed ampliata ostendit, et talem quidem, ex qua typum liturgiae universalem primorum saeculorum bene cognoscere possimus. Quodsi hanc esse Probstii sententiam ex loco supracitato recte concluditur, illam sequi non dubito.

---

¹⁾ Bickell Über die Doctrina XII Apost. und die Liturgie. Innsbrucker Zeitschrift für Theologie. 1884. pag. 400 et sqq.

²⁾ Bickell s. v. Liturgie. Kraus Realencyclopädie der christlichen Alterthümer. Tom. II, pag. 311.

³⁾ l. c. „Die Formulare der *Αἰδολογίαι* zeigen, dass die Entwicklung der apostolischen Liturgie zu der der apostolischen Constitutionen doch etwas stärker gewesen ist, als er bisher anzunehmen geneigt war.“

⁴⁾ Bickell Messe und Pascha. pag. 2.

⁵⁾ Probst Die spanische Messe. Innsbrucker Zeitschrift. 1888. pag. 1.

⁶⁾ Probst Mailändische Liturgie. Mainzer Katholik. 1882. pag. 16.

Et hanc liturgiam primaevam primis tribus christianis saeculis etiam apud Gallos viguisse, ex scriptis vetustissimorum Gallicanae ecclesiae patrum certo comprobare possumus, (quod Probst¹⁾ argute demonstravit). Atque quae ex illius argumentis maximi momenti mihi videntur esse, liceat mihi hoc loco repetere.

1. Si S. Irenaei scripta percurramus, certa vestigia istius liturgiae reperimus; nam loco quodam²⁾ orationem eucharisticam generatim significat, altero loco singularem quamdam partem istius orationis commemorat, quae etiam in Clementina liturgia nobis occurrit; sententiam enim profert³⁾ de resurrectione Adami post lapsum emortui, quam simili modo etiam Clementina liturgia habet⁴⁾; consensum vero maxime notabilem ostendit fragmentum 38., Irenaei operibus appositum⁵⁾, quod non solum commemorat in liturgia gratias agi pro creatione plantarum⁶⁾, sed etiam formam epiclesis Clementinae⁷⁾ liturgiae plane verbatim reddit.

2. Simili modo in scriptis maximi illius Gallorum doctoris, qui saeculo quarto floruit, S. Hilarii Pictaviensis, vestigia non desunt liturgiae istius conformis Clementinae; atque etiamsi disci-

¹⁾ Probst Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte. pag. 119—130; Die gallicanische Messe. Katholik 1886. pag. 76—95.

²⁾ Irenaeus adversus haeres. lib. 4. cap. 28. nr. 3: per dictionum multas voces unam consonantem melodiam in nobis sentiet, laudantem hymnis Deum, qui fecit omnia.

³⁾ loc. cit. lib. 3. cap. 23. nr. 7: victus autem erat Adam, ablata ab eo omni vita, propter hoc rusus victo inimico recepit vitam Adam.

⁴⁾ Const. Apostol. lib. 8. cap. 12: χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κομίσας ὄρα καὶ εἰς παλιγγενεσίαν ἐκάλεσας, ὅρον θανάτου λύσας, ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγείλω.

⁵⁾ Migne Patrol. Ser. graeca. Tom. 7. fragm. 38: προσφέρομεν γὰρ τῷ Θεῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, ὅτι τῇ γῇ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφήν ἡμετέραν, καὶ ἐνταῦθα τὴν πρῶσφοράν τελέσαντες ἐκκαλοῦμεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπως ἀποφήνῃ τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαμβάνοντες τούτων τῶν ἀντιτύπων τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰώνιου τύχωσι.

⁶⁾ Etiam praefatio Clementina hanc materiam fuse tractat.

⁷⁾ Constit. Apost. lib. 8. cap. 12: ἀξιούμεν σε, . . . ὅπως καταπέμψῃς το ἅγιον σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ βεβαιωθῶσι πρὸς εἰσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχωσιν.

plina sic dicta arcani, a sancto patre accurate observata, illum impediatur, quominus aperte et longe de sacris mysteriis agat, tamen ea, quae obscure dicit, si recte interpretamur, plane sufficiunt, ut ostendant, liturgiam quamdam Clementinae affinem suo tempore in Gallia usitatam fuisse. Nam in commentario psal-morum¹⁾ de quatuor orandi generibus ab Apostolo iam commem-
 moratis tali modo agit, ut ad singulas partes missae ea conferat, et hae missarum partes plane conveniunt cum illo ordine, quem in Clementina missa videmus²⁾; praecipuis autem in S. Hilarii operibus manifeste significatur oratio eucharistica; nam duo illi loci, quos cl. Probst ex psal-morum commentariis attulit³⁾, et summa rerum cum Clementina liturgia bene conveniunt, et quoad formam elevatum illud loquendi genus et hymno assimilatum ostendunt, quod iam s. Justinus martyr⁴⁾ ut orationis eucharisticae proprium praedicat.

His argumentis ex scriptis sanctorum patrum petitis et a cl. Probst allatis, forte aliud quoque adici potest ex „peregrinatione Silviae“ anno 1887 a Gamurrini inventa. Describit hoc opus consuetudines liturgicas Jerosolymitanae ecclesiae, quae saeculi quarti medio in usu erant, et iudicio editoris scriptum esse videtur a Silvia, sorore Rufini praefecti, quae, ex Gallia meridionali orta, consuetudines a ritu suae regionis diversas singulis in locis praedicat, at ubi de missa fidelium loquitur, haec tantum dicit: „At ubi autem missa facta fuerit ecclesiae iuxta consuetudinem, qua et ubique fit⁵⁾“. Ex quibus verbis fortassis deducendum est, missae ordinem illo tempore ubique paene eundem fuisse, et in Gallia quoque observatum esse hunc ritum communem.

Satis igitur probatum esse videtur, etiam in Gallorum ecclesiis fuisse liturgiam primordiale in primis fidei saeculis totius ecclesiae communem; et si hanc sententiam tenemus, non magni momenti est statuere, unde allata sit haec liturgia; dubium enim esse non potest, quin primi fidei apostoli Gallis hunc ritum universalem intulerint, et quia constat, fidem christianam ex Oriente traditam esse Gallorum populis, facile putabimus ex eodem etiam

1) Hilarius in 90. psalm. nr. 2.   2) Probst loc. cit. pag. 84—94.

3) loc. cit. pag. 85—88.   4) Iustin. mart. apolog. I. cap. 13.

5) Peregr. Silviae. (Duchesne loc. cit. pag. 475.)

suscepisse illos hanc liturgiam. Quae sententia a mente cl. Probst non aliena videtur esse, cum in tractatu de missa mozarabica ¹⁾ scribat, dubium moveri non posse, quin ad missam australis Galliae liturgia orientalis aliquid momenti et ponderis habuerit.

Hucusque ergo sententiam doctissimi viri sequi non dubito; sed ab illa recedo in iis, quae de reformatione huius liturgiae auctoritate Romana facta scribit. Innititur in hac expositionis parte imprimis epistola illa S. Innocentii I. ad Decentium episcopum Eugubinum data, cuius iam supra mentionem feci, liceatque mihi illa epistolae verba, quae ad rem nostram spectant, verbatim huc exscribere:

- 1 „Si instituta ecclesiastica, ut sunt a beatis Apostolis tradita, integra vellent servare Domini sacerdotes, nulla diversitas, nulla varietas in ipsis ordinibus et consecrationibus haberetur. Sed dum unusquisque non quod traditum est, sed quod sibi visum
- 5 fuerit, hoc aestimat esse tenendum, inde diversa in diversis locis vel ecclesiis aut teneri aut celebrari videntur; ac fit scandalum populis, qui dum nesciunt traditiones antiquas humana praesumptione corruptas, putent sibi, aut ecclesias non convenire aut ab Apostolis vel apostolicis viris contrarietatem inductam.
- 10 2. Quis enim nesciat aut non advertat, id quod a principe Apostolorum Petro Romanae ecclesiae traditum est ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere servari, nec superduci aut introduci aliquid, quod auctoritatem non habeat aut aliunde videatur accipere exemplum? praesertim cum sit manifestum in omnem
- 15 Italiam, Gallias, Hispanias, Africam atque Siciliam et insulas interiacentes, nullum instituisse ecclesias nisi eos, quos venerabilis Apostolus Petrus aut eius successores constituerint sacerdotes. Aut legant si in his provinciis alius Apostolus invenitur aut legitur docuisse; qui si non legunt, quia nusquam inveniunt,
- 20 oportet eos hoc sequi, quod ecclesia Romana custodit, a qua eos principium accepisse non dubium est, ne dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere.

3. Saepe dilectionem tuam ad Urbem venisse ac nobiscum in ecclesia convenisse non dubium est, et quem morem vel in
25 consecrandis mysteriis vel in ceteris agendis arcanis teneat, cogno-

---

¹⁾ Probst Die span. Messe. Innsbrucker Zeitschrift. 1888. pag. 7.

visse; quod sufficere ad informationem ecclesiae tuae vel reformationem, si praecessores tui minus aliquid aut aliter tenuerunt, satis certum haberemus, nisi de aliquibus consulendos nos esse duxisses; quibus idcirco respondimus, non quod te aliqua ignorare credamus, sed ut maiori auctoritate vel tuos instituas vel si qui a Romanae ecclesiae institutionibus errant, aut commoneas aut indicare non differas, ut scire valeamus, qui sint, qui aut novitates inducunt, aut alterius ecclesiae quam Romanae existimant consuetudinem esse servandam.

4. Pacem igitur asseris ante confecta mysteria quosdam populis imperare, vel sibi inter se sacerdotes tradere, cum post omnia, quae aperire non debeo, pax sit necessario indicenda. . . .

5. De nominibus vero recitandis, antequam precem sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet, quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis, ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues; prius ergo oblationes sunt commendandae, ac tunc eorum nomina, quorum sunt edicenda, ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quae ante praemittimus, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus¹⁾.

Ex hac epistola Probst nonnullas conclusiones deducit pro Gallorum liturgia; sed antequam singula commemorem, generatim nego epistolam praelaudatam pro Gallorum missa afferri posse, quia ad istam liturgiam minime pertinet; nam

a. Eugubium urbs est mediae Italiae, et difficile est putare Gallorum liturgiam in hanc usque urbem vim exercuisse, praesertim si perpendimus inter hanc urbem et Gallorum regionem interpositam iacere provinciam Mediolanensem, quae suum peculiarem ritum habet, a doctore clarissimo S. Ambrosio institutum.

b. haec epistola (iuxta interpretationem, quam cl. Probst amplectitur) de diptychis ante offertorium agit, (a lin. 37—44) cum Gallorum liturgiae sit proprium, post oblata munera recitare nomina offerentium.

Hae duae rationes difficultatem praebent, ne epistolam Innocentii ad Gallicanam liturgiam referamus; sed etiamsi hanc difficultatem ita submovere voluerimus, ut concedamus.

ad a. de facto intercessisse connexum aliquem inter Eugubinam dioecesim et Gallorum partes;

¹⁾ Hurter opusc. Ss. Patrum. vol. 18. pag. 27—31.

ad b. locum illum epistolae de diptychis tractantem ita esse interpretandum, ut de nominibus post offertorium recitatis agat, [quae interpretatio admitti potest, si verba illa linea 38 et 39 (atque — commendet) et linea 40 (ut cuius hostiam necdum Deo offeras) referamus non ad orationes in offertorio recitatas, sed ad illam oblationis orationem, quam omnes paene liturgiae (et eam quidem ex vetere liturgia desumptam) post consecrationem habent], tamen conclusiones illas, quas cl. Probst ex ea epistola deducit, minime amplecti possumus. Loc. cit. pag. 75 et 76 talia concludit: sub finem saeculi quarti et initio saeculi quinti necessitatem reformationis liturgiae sicut ubique ita etiam Romae agnitam fuisse talemque reformationem etiam esse peractam; nam certissime, ita pergit, Papa Decentium ad reformationem non esset hortatus, nisi ipse in hac reformatione praecessisset; si enim Galli, Hispani, Africani, ut Papa dicit, liturgiam suam Roma acceperunt et illorum liturgia reformatione indigebat, haec eadem reformationis necessitas etiam pro Romana liturgia aderat. Quae epistolae explicatio a recto sensu aberrare mihi videtur; quod quidem maxime hac de causa est factum, quia cl. Probst voci „reformatio“ (linea 26 et 27) attribuit sensum a rerum connexu alienum et nimia arte quaesitum, referens illam ad reformationem liturgiae generalem, sub finem saeculi quarti factam; nam istius vocis sensus hoc loco non talis est: mutatio ritus cuiusdam hucusque usitati (non depravati quidem sed temporibus mutatis non apte convenientis) in aliam formam, quam antea nunquam habuit (hoc modo certissime peracta est reformatio illa, ad quam cl. Probst retulit hoc vocabulum), sed: extirpatio quarundam novitatum et reductio in pristinum statum; haec interpretatio istius vocis et per totam causam in epistola tractatam postulata videtur, et praesertim ex illo enuntiato deducenda „si praecessores tui minus aliquid aut aliter tenuerunt“. De necessitate autem reformationis pro Romano specialiter ritu summum Pontificem hoc loco non agere, ex eo consequitur quod prima epistolae parte iubet ad Apostolorum traditiones integras redire (a lin. 1—3), altera autem parte postulat, ut ad Romanas consuetudines episcopus reducat liturgiam suae dioecesis (a lin. 10—12; 20—22), quibus duobus locis inter se coniunctis Papa innuit, Romanam ecclesiam traditiones apostolicas bene adhuc servasse.

Simplex igitur huius epistolae sensus talis videtur esse: in Eugubina urbe, ad provinciam metropolitanam Romanam pertinente, episcopi quidam saeculi quinti initio novitates quasdam intulerant liturgiae, a Romano ritu divergentes; de qua re turbatus, eorum successor Decentius episcopus ad summum Pontificem recurrit, cui Papa respondit, ad usum Romanum, utpote traditioni apostolicae correspondentem, esse revertendum.

Sed si hunc sensum epistolae recipimus, omnes illae conclusiones per cl. Probst ex ea deductae fundamento carent, itaque ex hac epistola nihil afferri posse videtur pro illa sententia, quae tenet, reformationem liturgiae Gallicanae secundum ritum Romanum esse factam.

Si deinde ad talem sententiam probandam cl. Probst¹⁾ remittit ad illas epistolas S. Aviti Viennensis episcopi, quae sedis Romanae auctoritatem praedicant, ad haec est dicendum: etiam Basilii, Chrysostomi, Ambrosii, qui sine dubio studiosissimi erant auctoritatis summi Pontificis, nihilo minus suam liturgiam reformaverunt independenter ab auctoritate Romana. Erat quidem tunc temporis talis ratio, ut, servatis partibus essentialibus, singularum regionum episcopi liberum sibi putarent, peculiari modo disponere ceremonias et orationes; nec summi Pontifices talem diversitatem omnino improbarunt, quod ex quadam epistola S. Gregorii Papae²⁾ ad Augustinum Cantuariensem episcopum probari potest.

Itaque secundum exemplum Romanae ecclesiae reformationem Gallicanae liturgiae esse factam non satis probatum mihi videtur esse, immo potius haec liturgia reformata, mirum quantum, discrepat a ritu Romano reformato et multae istius liturgiae partes, quae per reformationem demum ei sunt illatae, aperte originem orientalem

¹⁾ Probst Die gallikanische Messe. Katholik 1886. pag. 146 et 147.

²⁾ Gregor. Magn. Epist. 11, 64: . . mihi placet, ut sive in Romana sive in Galliarum sive in qualibet ecclesia aliquid invenisti, quod plus omnipotenti Deo possit placere, sollicite eligas et in Anglorum ecclesia, quae adhuc in fide nova est, institutione praecipua, quae de multis ecclesiis colligere potuisti, infundas; non enim pro locis res, sed pro rebus loca nobis amanda sunt; ex singulis ergo quibusque ecclesiis, quae pia, quae religiosa, quae recta sunt, collige. (Haud nescio quidem a Duchesne l. c. pag. 93. 94. impugnari huius epistolae authenticitatem, quia S. Bonifacius in Romanis tabulariis illam reperire non poterat; sed haec causa non satis sufficiens mihi videtur ad reprobandam epistolam tam venerandae antiquitatis, quam Beda venerabilis iam historiarum libris inseruit.)

inducant; talia sunt: Trishagion in catechumenorum missa solemniter modo ter repetitum¹⁾; processio solennis oblatores offerentium praecedens²⁾, triplex sacrarum lectionum numerus, oratio dominica non a celebrante solum, sed ab universo populo decantata, eodem modo quo fit in Graecorum missa; permagni autem momenti mihi videtur esse, quod illa, quae Gallorum liturgiae maxime sunt propria, id est diptycha et pax post offerentium posita, etiam in duabus syriacis liturgiis adsunt³⁾.

Propterea plurimi scriptores de hac re tractantes hanc orientalem originem liturgiae Gallicanae (reformatae) affirmant; ita Duchesne⁴⁾, Rösler⁵⁾, Bickell⁶⁾, qui contendit, ex Ephesina liturgia depromptas esse illas partes orientales.

Negat autem cl. Probst⁷⁾, opponens, Gallicanae liturgiae proprium esse, omnes missae orationes, non excepto canone, singulis anni festivitatem accommodare, cum liturgia orientalis etiam reformatam quotidie eundem canonem habeat. Basilium enim tantummodo orationem eucharisticam abbreviasse, sed non orationes iuxta annum ecclesiasticum variasse, et paulo post reformatam esse missam catechumenorum; quod ita intelligo, lectiones et psalmorum cantum (ex quibus maxime partibus constat catechumenorum missa) iuxta anni tempora variata fuisse, ab initio fidelium missae autem semper eundem ordinem observatum esse, non excepta praefatione. Et talem etiam Gallicanae liturgiae statum fuisse in prima reformationis periodo, ex loco quodam Gennadii⁸⁾ concludo, qui de Musaeo presbytero Massiliensi, sub finem saeculi quarti vigente, talia refert: Hortatu sancti Venerii

¹⁾ Goar Euchologium. Venet. 1730. pag. 109 refert, Theodosio iuniore et Proclo patriarcha inductum esse hunc hymnum in liturgiam byzantinam.

²⁾ Duchesne loc. cit. pag. 195: processio oblationis communis à l'usage gallican et à l'usage oriental.

³⁾ Bickell s. v. Liturgie. (Kraus Real-Encyclopaedie der christlichen Alterthümer. Freib. 1886. Tom. I, pag. 322 et 324) ordinem harum liturgiarum accurate tradit.

⁴⁾ loc. cit. pag. 87: Il est reconnu de tout le monde, que la liturgie gallicane en ce qui la distingue de l'usage romain offre tous les caractères des liturgies orientales.

⁵⁾ Rösler Der kathol. Dichter Prudentius Clemens, pag. 61: Es ist sicher, dass die Heimat dieses Ritus in der griechischen Kirche zu suchen ist.

⁶⁾ Bickell Über die Entstehung etc. Katholik 1874. pag. 194.

⁷⁾ Probst Die spanische Messe. Innsbr. Zeitschrift. 1888. pag. 7.

⁸⁾ Gennadius de vir. illustr. cap. 79.

episcopi sui excerpserit ex sacris scripturis lectiones totius anni festivis aptas diebus, responsoria etiam psalmorum et capitula temporis et lectionibus congruentia; sed et ad personam sancti Eustasii episcopi et successoris praedicti hominis Dei composuit sacramentorum egregium et non parvum volumen, per membra quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu psalmorumque serie et decantatione discretum, sed supplicandi Deo et contestandi beneficiorum eius soliditate sui consentaneum. Hunc locum ita intelligo, illum presbyterum disposuisse lectiones et antiphonas pro toto anni tempore, tum etiam pro episcopo suo composuisse sacramentarium (non tale quidem, quae orationes tantummodo celebrantis haberet, sed missale plenum, quod omnes missae partes non exceptis lectionibus et canticis complecteretur (itaque dictum „non parvum volumen“) et hoc missale puto quotidie variatum fuisse in partibus missae catechumenorum et psalmorum cantu (per membra quidem — discretum¹⁾)), quoad orationes autem celebrantis praesertim ab offertorio recitatas, semper eundem ordinem habuisse (supplicandi Deo — hoc ad orationes celebrantis omnino vel ad collectas ab illo pro fidelibus recitatas specialiter refero, et contestandi beneficiorum eius — hoc certissime praefationem Gallicanam spectat — soliditate sui consentaneum²⁾); en liturgiae formam, quae missae Gracae respondet.

Progressu autem temporis, cum singuli episcopi in dies magis coepissent ipsi componere preces liturgicas, mutatio etiam in praefationem et canonem transiit (itaque non casu factum esse mihi videtur, quod idem Gennadius Sidonium episcopum Claramontanum anno 482 demortuum refert scripsisse „contestationes“³⁾).

Atque tali expositione iam apparet, qui sint auctores liturgiae Gallicanae. Vetustioris illius liturgiae primis saeculis vigentis Apostoli ipsi patres fuerunt; liturgiae autem saeculi quinti et sexti auctores illi viri nominari possunt, qui ad componendas

¹⁾ Attendas velim ad illas partes, quas variatas dicit, in quibus orationes ipsae celebrantis non commemorantur.

²⁾ Locum istum ita interpretandum puto, quia praeter hunc sensum alium omnino investigare non possum; cf. Probst loc. cit. pag. 148 certam de eo sententiam non protulit, sed dicit, fortassis referenda esse illa verba „soliditate sui consentaneum“ ad missas communes illi sacramentario insertas; sed haec interpretatio admodum improbabilis mihi videtur.

³⁾ Schell Lateinische Liturgien. (Kraus loc. cit. Tom. I, pag. 334.)

orationes et augendas ceremonias opem et industriam contulerunt. Facile credendum, iam Hilarium, qui exsul longo tempore inter orientales vixit, reformationis initium posuisse, deinde alii quoque episcopi vel presbyteri tali operi manum admoverunt; immo suspicari licet, saeculo quinto singulos quosque episcopos in sua dioecesi diversas instituisse formulas, quare magna liturgiae varietas est orta; propterea nonnulla concilia illo saeculo celebrata¹⁾ iusserunt, in quavis provincia ritum metropolitanae ecclesiae esse observandum.

IV. De canone missae Gallicanae.

Quaestio de canone missae Gallicanae difficillima est, et fortassis aptissime solvi poterit, si singulos huius liturgiae fontes ordine chronologico percurramus.

Atque primum quidem disputandum est de missis Moneanis. Quae ex eorum numero integrae supersunt, post contestationem has senas habent orationes 1. oratio post Sanctus. 2. post secreta. 3. ante orationem dominicam. 4. post orationem dominicam. 5. post communionem. 6. collectio²⁾. Quae primo loco ponitur oratio post Sanctus, semper annectitur ad ultima contestationis verba, id est Sanctus, et per singula vel bina enuntiata traducit ad verba consecrationis: Qui pridie³⁾; altera collecta

¹⁾ Concil. Venetic. (anno 466) can. 15: Rectum quoque duximus, ut vel intra provinciam nostram sacrorum ordo et psallendi una sit consuetudo. Concil. Epaonens. (ann. 517) can. 27: Ad celebranda divina officia ordinem, quem metropolitani tenent, provinciales observare debebunt.

²⁾ Qui tituli etsi non in manuscripto leguntur, sed appositi sunt a cl. Mone (excepto ultimo, de quo infra), tamen dubitare non debemus, quin recte sint suppleti, quod ex summa istarum orationum luce clarius apparet; ultimam autem orationem non „benedictio“, ut Mone putavit, sed „collectio“ esse intituendam, ex eo concludo, quod haec oratio ad praecedentem „post communionem“ eandem relationem habet, quae in missali Gothico intercedit inter orationem „post communionem“ et sequentem „collectio sequitur“.

³⁾ Brevissima formula est missae secundae: Vere sanctus, vere benedictus Dominus noster Jesus Christus filius tuus, qui pridie; longior illa missae sextae: Hanc in excelsis gloriae tuae laudem supernarum creaturarum voce resonante nobis quoque famulis tuis cognitam fieri pietas tua voluit, et haec praecuncea (praeconia) sedibus celebrata sideris magnificentiae tuae donum non solum noscendam famulis tuis sed etiam himetandam (imitandam) patuerunt. Qui pridie. (Mone loc. cit. pag. 18 et 29.)

„post secreta“, vel „post mysterium“ duas illas partes continet, quas iam in vetere liturgia videmus, id est anamnesin (commemorationem passionis Domini, iuxta illud Apostoli dictum I. Corinth. II, 26: Quotiescunque manducabitis panem hunc et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis), et epiclesin (id est invocationem spiritus sancti super munera consecrata). Hae duae partes primae liturgiae in nonnullis orationibus coadunatae inveniuntur, in aliis autem haec vel illa sola ponitur, quae orationes illius posterioris sunt temporis, quo abbreviata est liturgia et prolixae orationes sunt dissectae¹⁾; ultima autem periodo talibus orationibus etiam commemoratio festi occurrentis est inserta.

Cui orationi post mysterium adiungitur collecta ante orationem dominicam, deducens ad recitationem orationis: Pater noster²⁾.

Ad ultimam orationis dominicae petitionem deinde annectitur alia collectio, quae respondet orationi Libera nos, in hodierna missa Romana recitatae³⁾.

Sequuntur demum duae orationes ita inter se coniunctae, ut prior excitet ad gratiarum actionem pro sancta communione percepta, posterior ipsam gratiarum actionem exhibeat⁴⁾.

1) Diversorum generum exempla sunt: a) Addit etiam istud edictum, ut quotiescunque corpus ipsius sumeretur et sanguis, commemoratio fierit Dominicae passionis, quod nos facientis Jhesu Christi Filii tui domini ac dei nostri semper gloriam praedicamus, rogamus uti hoc sacrificium tua benedictione benedicas et sancti spiritus rore perfundas, ut accipientibus universis sit eucharistia pura, vera, legitima, per Jhesum Christum et rel. (Mone loc. cit. pag. 26. 27.) b) Haec facimus Domine sancte, pater omnipotens, aeterne Deus, commemorantes et celebrantes passionem unici Filii tui Jesu Christi dni nostri qui tecum. (Murat. loc. cit. pag. 517. in vigilia Natalis domini.) c) Domini ac Dei nostri sempeterni gloriam depraecemur, orantis, uti hoc sacrificium tua benedictione benedicas et sancti spiritus tui rore perfundas, ut accipientibus universis legitima sit eucharistia. per. (Mone loc. cit. pag. 18.)

2) Missa sexta: Indigni quidem sumus nomina filiorum, omnipotens Deus, sed iovente te domino nostro Jhesu Christo filio tuo, licet tripidentes tamen oboedientes humili mente oramus et dicemus. (Mone loc. cit. pag. 29.)

3) Missa sexta: Libera nos a malo, nostra libertas, quia tibi suli licet augere merita et demitti peccata, evacua nos vitiis et reple nos virtutibus, ut sanctificata atque auxa sanctificet corda dum creditur, deleat peccata dum sumetur, ut hic et in aeternum salvi esse mereamur per. (Mone loc. cit. pag. 29.)

4) Missa sexta: Refesti esca caelesti, poculo Domini recreati deo patri omnipotenti laudes et gratias referamus. per. Collectio: Exaudi nos domine et

Ex his igitur, quae de missis Moneanis retuli, manifeste apparet, initio saeculi sexti Gallos canonem habuisse non Romanum sed proprium, et eum quidem multo breviorē illo, quem ordo Romanus habet, et per singulos dies mutatum; cuius singulae partes sunt abbreviatæ orationes canonis liturgiæ primordialis, quae prima quidem reformationis periodo quotidie eodem modo sunt recitatae (ut supra ex Gennadii quodam loco conclusi), postea autem per singulos dies sunt variatae.

Eundem canonis ordinem etiam in S. Germani epistolis reperimus; nam illius tempore canonem a Romano diversum et brevissimum quidem in usu fuisse, iam ex eo colligere possumus, quod de canone pauca tantum refert epistola: post Sanctus expositio statim pergit ad confractionem, quam Mabillon putat intelligendam esse consecrationem, deinde de oratione dominica agit statimque de benedictione et communione; de illis igitur partibus quae propriae sunt canonis Romani (Communicantes, Memento vivorum et defunctorum) expositio plane silet, ideoque censeo, tempore S. Germani, id est medio saeculi sexti, eundem adhuc ordinem observatum fuisse, quem in missis Moneanis reperimus.

Plane autem mutatum videmus ordinem in missali Francorum; nam in omnibus istius codicis missis post contestationem solummodo binæ orationes post communionem recitandæ assignantur, et ultimæ missae adiungitur canon Romanus („Incipit canon actionis.“) a verbo praefationis: Sursum corda, usque ad medium Memento defunctorum, ubi deficit codex. Initio saeculi septimi igitur canoni Gallicano suffectum esse canonem Romanum certo apparet; sed unde haec mutatio? Dubium solvere poterimus, si accuratius inspexerimus textum huius missalis; dubitandum enim non est, quin hic codex maxima ex parte transcriptus sit e sacramentario Gelasiano; diffitendum quidem non est, plures orationes etiam in sacramentario Gregoriano legi, sed auctorem missalis Francorum Gelasiano usum esse certissime tribus ex rebus est concludendum: 1. permultae orationes missalis Francorum in Gelasiano solo exstant; 2. orationes illae missalis Francorum, quae communes sunt Gelasiano et Gregoriano sacramentariis, in Gregoriano saepe locis inter se longe distantibus

---

praesta, quae te petimus, pacem tuam perfectam de caelis, da nobis quoque pacificum hunc diem et ceteros dies vitae nostrae praesta pacem. per. (Mone loc. cit. pag. 29. 30.)

ponuntur, cum in Gelasiano semper eodem modo coniunctae inveniantur, quo leguntur in missali Francorum; 3. illarum orationum sacramentariorum Romanorum, quae per totum quidem similes sunt, per singula autem verba inter se differunt, missale Francorum ubique textum Gelasianum recepit. Facile igitur colligemus sacramentarium Gelasianum in Galliam esse allatum eiusque vi et momento submotum esse canonem Gallicanum. Quod quo tempore sit factum, forsitan concludi possit ex epistola Vigili Papae ad Profuturum episcopum Braccarensem datam; in hac enim epistola¹⁾ respondet summus Pontifex praedicto episcopo, qui praedecessorem suum Silverium Papam interrogaverat, num Romana ecclesia eundem observaret ordinem, quem Hispani haberent, ut canonem variabilem pro singulis diebus adhiberent. Ad quam interrogationem, Silverio interim e vivis sublato, successor Vigilius talia rescribit: „Ordinem precum in celebritate missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversam, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare; quoties vero Paschatis, Pentecostes, Epiphaniae, Sanctorum Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta adicimus; cetera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter et ipsius canonicae precis textum super adiectum direximus, quam Deo propitio ex traditione apostolica accepimus; et ut caritas tua cognoscat, quibus locis aliqua festivitatum apta connectes, paschalis diei preces similiter adiecimus“. Ex hac epistola apparet a Vigilio transmissum esse canonem in Hispanias ibique receptum; Lesleus quidem, missalis mozarabici editor, affirmat, canonem a Papa ad episcopum solummodo hac de causa directum esse, ut eum cognoscat, non vero, ut in ecclesia sua adhibeat, sed haec sententia non convenire mihi videtur cum illis epistolae verbis: „ut caritas tua cognoscat, quibus locis . . . connectes“, quae aperte indicant summum Pontificem praecepisse usum huius canonis; quod etiam confirmatum videmus canone quinto concilii Braccarenensis secundi (anno 563 celebrati), quo demandatur „ut eodem ordine missae celebrentur ab omnibus, quem Profuturus, quondam huius metropolitanae ecclesiae episcopus, ab ipsa apostolicae sedis auctoritate suscepit scriptum²⁾“. Suevorum provincia, ad quam

¹⁾ Migne Ser. lat. Tom. 84, pag. 832.

²⁾ Duchesne loc. cit. pag. 82.

pertinent et illa epistola et decretum supra relatum anno 588 cum Visigothorum regno est coniuncta, et eidem Visigothorum imperio illo tempore pars maxima Galliarum subiecta erat, ideoque fieri potuit, ut canon Romanus ex Hispania transferretur in Galliam; et recepto canone Romano, haud ita mirum videtur, quod postero tempore integrum sacramentarium Romanum sit allatum eiusque orationum formulae in Gallicana missa sint usitatae.

Sed mutato canone non mutata est etiam missa catechumenorum et offertorium, itaque quae harum partium sunt propria (prophetia, id est canticum Benedictus, preces pro populo, recitatio nominum et pacis osculum ante contestationem) integra remanserunt; quod manifeste ostendit missale Francorum, quia habet illos titulos post prophetiam, post precem, ante nomina, et quia in missa S. Hilarii post orationem super oblata recitatam, haec leguntur verba: pax fidi sancta.

Eundem ordinem in sacramentario Gallicano videmus; per multae orationes verbatim desumptae sunt ex sacramentario Gelasiano atque omnibus aliis missis praemittitur „missa Romensis cotidiana“¹⁾, quae tres lectiones, et collectiones post nomina et ad pacem habet, quibus subiungitur canon Romanus a verbis: Te igitur usque ad orationem illam Libera nos. Eadem igitur est missa, quam missale Francorum exhibet: ab initio ad contestationem ordine Gallicano vetere, abhinc autem ritu Romano celebrata (excepto fortassis pacis osculo, quod ante communionem repetitum esse improbabile puto).

Si transeamus ad Gallicanum vetus, in eo mutationem quamdam de canone factam esse videmus. Etsi codex mutilus canonem ipsum non exhibet, Romanum adhuc in usu fuisse ex missa feriae quintae in Coena Domini colligimus, quae post contestationem citat initium huius canonis: Te igitur²⁾ cum aliis

¹⁾ Quod haec missa inscribitur Romensis, novum argumentum est illius sententiae, quam supra defendi, scilicet ex Hispania accepisse Gallos canonem Romanum; nam ut Gams (Kirchengeschichte Spaniens II, pag. 204) argute dicit, hoc verbum Romensis proprium est Hispanorum septentrionalium, quibus haec clausula verborum „ensis“ semper in auribus erat propter oppida illa in eorum regionibus sita Barcinonem (adiectivum: Barcinonensis) Legionem, Tarraconem, Geronam et similia; in Gallia sicut in reliquis partibus semper in usu erat verbum Romanus.

²⁾ Muratori loc. cit. pag. 722.

duabus orationibus: Communicantes et Hanc igitur; sed hunc canonem interdum non integrum recitatum fuisse ex missa quadam adventus ¹⁾ apparet, quae post contestationem haec habet verba: „Post haec dices: Hanc igitur oblationem.“ Ex quo loco certo est deducendum, in hac missa ante consecrationem solam illam orationem citatam retentam esse, quod ex qua causa sit factum, facile intelligemus, si summam trium orationum hoc loco omissarum (Te igitur, Memento vivorum, Communicantes) respiciemus; prima enim ex eis memoriam Papae et episcopi, secunda nomina vivorum, tertia commemorationem Sanctorum continet, quae partes in Gallorum missa iam ante contestationem habebant locum. Immo vero duae huius codicis missae ²⁾ canonem Romanum plane relinquunt, assignantes collectas proprias post Sanctus, post secreta, et reliquas, quas habebat liturgia priorum saeculorum.

Atque ulteriorem progressum in ista via, quam in hoc missali initam videmus, reperiemus in ultimo missali, id est Gothicogallicano; paucissima tantum vestigia canonis Romani in hoc codice nobis occurrunt; [tres missae Rogationum ³⁾] orationem: Hanc igitur assignant, eodem modo, quo in Gallicano vetere factum esse vidimus, et sub finem totius missalis ⁴⁾ missa Romensis cotidiana (ex sacramentario Bobbiano iam nota) exstat, de qua prima tantum oratio est servata, codice hoc loco deficiente]; omnes aliae missae canonem proprium exhibent, ita quidem, ut singulae orationes illius de festo occurrente succincte agent.

Unde haec mutatio habeat ortum, fortassis concludere possumus, si attendemus, plurimas istius codicis formulas desumptas esse ex missali mozarabico vel Gothico-Hispano, quod missale testatur Gams ⁵⁾, exaratum vel potius reformatum et auctum esse a Juliano episcopo Toletano, successore s. Ildephonsi, postquam iam Isidorus Hispalensis ad liturgiam amplificandam studium et laborem contulerit. Quorum virorum auctoritate commoti Galli (cum Hispanis eodem regno iuncti) ad ritum suum antiquum reverterunt (eodem modo ac provincia Braccarensis, quae certo omisso ritu Romano ordinem universalem Hispaniae resumpsit. Canone quidem octodecimo concilii Toletani quarti (anno 633)

¹⁾ Muratori Lit. Rom. Tom. I. pag. 703.   ²⁾ loc. cit. pag. 699. 705.

³⁾ loc. cit. pag. 613.   ⁴⁾ loc. cit. pag. 658.

⁵⁾ Gams, loc. cit. pag. 209.

sancitum est: ut per omnem Hispaniam et Galliam idem modus in missarum solemnitatibus servetur ¹⁾).

Quae igitur de canone Gallicanae missae pro diversis temporibus statuenda censeo, haec sunt:

Primis quatuor saeculis fere, ubi primaeva liturgia etiam apud Gallos vigeat, quotidie idem canon et quidem prolixus est recitatus; cum autem reformatio fieri coepisset, abbreviatæ vel dissectæ sunt prolixæ huius canonis orationes, eodem modo quo S. Basilius legitur abbreviasse orationem eucharisticam et canonem; prima autem reformationis periodo iuxta festum occurrens non est variatus sed singulis diebus fere eadem orationes erant usitatae; progressu autem temporis propriae et diversae orationum formulae etiam pro canone sunt compositae; deinde initio saeculi sexti, sacramentario Gelasiano in Galliam allato, receptus est canon Romanus, aliae autem missae partes ritum proprium Gallicanum retinuerunt. Qui rerum status perduravit usque ad medium circiter saeculi septimi, quo tempore Galli ad priorem liturgiam, cum Hispanis communem, redierunt, cum hac de causa, quia canon Romanus non apte conveniebat cum proprietatibus ritus Gallicani, tum quia Hispanorum liturgia eo tempore per illustrissimos doctores erat reformata atque amplificata.

Divergit haec explicatio ab illa sententia, quam cl. Probst ²⁾ de incremento huius liturgiae defendit; dicit enim, a fine saeculi quinti usque ad medium saeculi septimi floruisse illam liturgiae formam, quam ostendit Gothicogallicanum; a saeculi septimi medio autem usque ad medium saeculi octavi paulatim ritum Romanum inductum esse, ita quidem ut non solum canon Gregorianus recitaretur, sed etiam recitatio nominum et pacis osculum more Romano, id est post praefationem (vel contestationem) et ante communionem fierent ³⁾. Cui tempori assignat sacramentarium Bobbianum, Gallicanum vetus, missale Francorum, quod ultimum cum ad ritum Romanum proxime accedat, etiam postremum omnium esse contendit, ita ut ad medium saeculi octavi sit referendum.

Hanc sententiam duabus de causis relinquendam censi:

1. singulorum codicum aetas huic sententiae parum congruere

¹⁾ Probst Die spanische Messe. (Innsbrucker Zeitschrift. 1888. pag. 24.)

²⁾ Probst loc. cit. pag. 524—540. ³⁾ loc. cit. pag. 530. 531.

videtur; nam purum ritum Gallicanum perdurasse dicit cl. Probst tantum usque ad medium saeculi septimi, et tamen Gothico-gallicanum, qui hunc ritum exhibet, certissime scriptum est ineunte saeculo octavo; affirmat quidem doctissimus ille vir, exaratum esse hunc codicem iuxta vetus quoddam missale; sed hoc concesso, facile suspicabimur, vetustiores missas veterem etiam formam, recentiores vero novum ordinem exhibere; atqui contrarium videmus: quae vetustissimae sunt (missae Rogationum et missa quaedam communis), ritum Romanum tangunt, missae vero sine dubio recentissimae (v. gr. S. Leodegarii martyris anno demum 678 demortui) ritum Gallicanum purum habent. Altera ex parte missale Francorum saeculum octavum longe superare videtur; nam retinet titulos illos veteris liturgiae proprios (post prophetiam, post precem) et in missis communibus quidem, quae ex re concludere licet, tunc temporis saepius adhuc usitatas uisse has partes, cum in aliis missalibus rarissime inveniantur (in Gothico-gallicano duobus tantum in locis). Accedit quod unam tantum missam propriam, de S. Hilario, habeat, cum missalia saeculi octavi iam de plurimis aliis Sanctis missas proprias assignent.

2. Si ita est factum, ut cl. Probst coniecit, inter ritum Gallicanum et Romanum tempore Caroli Magni nullum paene discrimen erat: nam iuxta hanc sententiam tunc temporis canon Gallorum erat Romanus, orationum textus e sacramentariis Romanis desumptus, atque quae maxime propria erant ritus Gallicani, diptycha et pax post offertorium posita, tum iam non erant in usu, quid adhuc supererat reformandum praeter cantica quaedam missae catechumenorum? Atqui ex epistola Caroli Calvi ad clerum Ravennatem colligimus ritum Gallicanum usque ad Carolum Magnum magnopere diversum fuisse a liturgia Gallicana et per Carolum demum accommodatum esse ritui universalis ecclesiae¹⁾.

Ex iis, quae de canone nunc egi, iam apparet, qualis fuerit ordo ceremoniarum a fine contestationis usque ad Pater noster. Quibus pauca tantum sunt adiungenda: ante orationem dominicam fiebat confractio et commixtio corporis et sanguinis Domini, clericis antiphonarum cantum psallentibus; oratio domi-

---

¹⁾ Mabillon De liturg. Gallic. Lib. I.: usque ad tempora abavi nostri Gallicana ecclesia aliter quam Romana celebrabat divina officia.

nica non per solum celebrantem, sed per universum populum decantabatur¹⁾; finita hac oratione cum collecta subsequenti benedictio sollemnis impertiebatur fidelibus, per simplicem sacerdotem breviori quadam forma, ab episcopo autem celebrante cantabantur solemnes invocationes divini auxilii, quales Gothico-gallicanum in omnibus paene missis assignat.

Qua benedictione expleta missarum sollemnia finita habebantur, itaque plures fidelium post eam discedebant ex ecclesia; sacrae communioni interesse tantummodo illi tenebantur, qui ipsi sanctissimum sacramentum erant sumpturi; dum distribuit celebrans vel diaconus sacram eucharistiam, a choro hymnus cantabatur, quem expositio S. Germani trecanum nominat; et ex iis quae epistola affert²⁾ de hoc trecano, concludere possumus, fuisse tripartitum et continuisse laudem sanctissimae Trinitatis. Duabus demum collectis, una exhortatoria, altera precatoria factus est universalis actionis sacrae finis.

¹⁾ Gregorius De miraculis s. Martini. lib. 2, cap. 30: quadam die dominica, dum missarum sollemnia celebrarentur, haec (muta femina) in sancta basilica cum reliquo populo stabat; factum est autem, cum dominica oratio diceretur, et haec aperto ore coepit cum reliquis decantare. (Migne Ser. lat. Tom. 71, pag. 953.)

²⁾ Germani exposit.: Trecanum vero quod psallitur, signum est catholicae fidei de Trinitatis credulitate procedere. Sic enim prima in secunda, secunda in tertia et rursum tertia in secunda et secunda rotatur in prima.

V i t a.

Natus sum Rudolphus Buchwald die VIII. mensis Julii anno MDCCCLVIII in urbe Münsterberg, patre Guilielmo, matre Carolina ex familia Zeehe oriunda, quam morte sublatam doleo. Primis literarum elementis patria in urbe imbutus per quinque annos scholas gymnasii Patschcoviensis frequentavi; ex quo maturitatis testimonium adeptus in almam universitatem Vratislaviensem transii cursumque theologicum ibidem peregi. In seminario archiepiscopali Pragensi deinde per unum annum commoratus die XV. mensis Julii anni MDCCCLXXXI sacrum presbyteratus ordinem rite suscepi atque examine pro facultate docendi superato ad munus quo ad hunc diem fungor religionis docendae in gymnasio regio Mega-Strelicensi sum vocatus. Praeceptoribus autem et benefactoribus meis omnibus gratias ex intimo corde ago, adprecans eis omnia bona et fortunata.

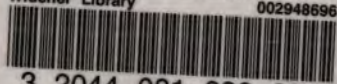

1910-11
1911-12

De liturgia gallicana dissertatio.
Widener Library 002948696

3 2044 081 838 294